

RAHMANBERDI GODAROW,

*TYA-nyň Milli gollýazmalar
institutynyň uly ylmy işgäri*

MAHMYT PÄLWAN WE MAGTYMGULY PYRAGY

Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe Hormatly Prezidentimiziň adamzadyň medeni-ruhy ösüşine uly täsir eden akyl-darlarymyzyň, şahyrlarymyzyň ylmy we edebi mirasyny toplamak, öwrenmek, neşir etmek we dünýä tanatmak baradaky taglymaty esasynda türkmen edebiyatynyň Abu Sagyt Abulhaýyr, Hoja Ahmet Ýasawy, Mahmyt Zamaňsary, Ýunus Emre, Jeleddin Rumi, Burhaneddin Rabguzy, Horezmi, Ymadeddin Nesimi, Baýram han, Jahanşah Hakyky, Sopy Allaýar, Nurmuhamet Andalyp, Döwletmämmet Azady, Magtymguly Pyragy ýaly beýik akyl-darlarynyň ömri-döredijiligi düýpli we töwerekleýin öwrenilýär. Şeýle akyl-dar şahyrlaryň biri-de orta asyrlarda türkmen nusgawy edebiyatynyň döredijilik kerweniniň başyny çeken Mahmyt Pälwandyr.

XIII asyryň ortalarynda we XIV asyryň başlarynda Horezm ülkesinde ýaşap geçen Mahmyt Pälwan ibn Pirýar weli çeper rubagylary, ýany ýere degmez pälwanlygy, ýokary adamkärçilik häsiýetleri bilen diňe bir Orta Aziýada däl eýsem, Eýranda, Hindistanda hem örän meşhur bolupdyr. Şahyr türkmen edebiyatynda we halk döredijiliginde «Mahmyt ata, Pälwan ata, Ysmamyt ata, Hezreti Pälwan, Mahmyt Pälwan, Pil Mahmyt»¹ ýaly atlar bilen atlandyrylypdyr. Ol häzirki döwürde halk arasynda Ysmamyt ata ady bilen bellidir. Onuň çuňňur pelsepä ýugrulan döredijiligi diňe bir parsy dilli türkmen edebiyatynyň däl, eýsem tutuş Gündogar edebiyatynyň hem ösmegine itergi beripdir.

Mahmyt Pälwan başlangyç bilimi Gürgençde alýar. Onuň öz döwriň ylmy-bilimli adamlarynyň biri bolandygyny, döwriň pelsepewi, jemgyýetçilik-syýasy, sopusylyk we edebi ylmylyryndan oňat baş çykarandygyny rubagylary we «Kenzil-hakaýyk» («Hakykatlar hazynasy») atly eseri doly tassyklaýar.

Mahmyt Pälwanyň özünden öňki ýaşap geçen Mäne baba, Omar

¹ Türkmen edebiyatynyň taryhy. «Ylym» neşirýaty. Aşgabat, 1975, I jilt, 147 s.

Haýýam, Nejimeddin Kubra ýaly rubagy ýazan akyldarlarymyzyň eserlerinden täsirlenişi ýaly, onuň çuňňur pelsepä ýugrulan çeper rubaglary-da, öňe sürýän ynsanperwer pikirleri hem özünden soňky türkmen şahyrlaryna oňaly täsirini ýetiripdir. Munuň şeýledigini Mahmyt Pälwanyň adynyň Magtymguly, Magrupy¹, Oraz Aşky², Hatam şahyr³, Aşyk Çañly⁴ ýaly şahyrlaryň eserlerinde-de, şeýle-de «Şasennem-Garyp⁵», «Hüýrlukga-Hemra»⁶, «Şahadatnamaýy-Horezm»⁷ ýaly halk dessanlarynda-da, «Döwletýar»⁸ ýaly awtorly dessanlarda-da hormat bilen ýatlanylýandygy hem subut edýär.

Il-halk tarapyndan keramatly şahs saýylan Mahmyt Pälwan türkmen halkynyň aňynda şahyr däl-de, «pälwan» we «pir» hökmünde has meşhur bolupdyr. Nusgawy şahyrymyz akyldar Magtymguly hem Mahmyt Pälwandan pir hökmünde ruhy goldaw, ruhy medet diläp, şygrylar düzüpdir. Ol özüniň «Şypa ber» atly şygrynda:

Dat eýläp, dilimden kyldym pyganlar,
Ýaş ýerine akdy gözümden ganlar,
Horezm ýurdunda ýatan jananlar,
Ismi Mahmyt – är päliwan şypa ber⁹ –

diýip, oňa ärleriň-erenleriň biri hökmünde ýüzlense, «Şasy galandar» atly goşgusynda:

¹ TYA-nyň Milli golyazmalar instituty. 3380-nji bukja.

² TYA-nyň Milli golyazmalar instituty. 1-nji bukja.; Aşky. Eserler ýygyndysy.– Aşgabat: «Ylym», 2013, 61 s.

³ MGI. 1984-nji bukja, 25 a warak.; Hatam Şahyr. Eserler. Aşgabat, «Türkmenistan» neşirýaty, 1965, 53 s.

⁴ MGI. 655f-nji bukja, 5 s.

⁵ Şasennem-Garyp. Türkmen halk dessany. Aşgabat, «Türkmenistan» Döwlet neşirýaty, 1957, 12 s.

⁶ MGI. 382-nji bukja, 13 a warak.; Hüýrlukga-Hemra. Aşgabat, «Türkmenistan» Döwlet neşirýaty, 1963, 17 s.

⁷ MGI. 3268-nji bukja, 23b warak.

⁸ MGI. 4268-nji bukja, 5a warak.

⁹ MGI. 6441-nji bukja, 188s.; 7075-nji bukja, 31 b warak.; 1279-njy bukja, 170 warak.

Men bu ýolda şunça zille bolmuşam,
Mande galyp, ejizligim bilmişem,
Şiblini, Mejnuny alyp gelmişem,
Pähliwan Pirýary, Weýsi galandar¹ –

diýip, Mahmyt Pälwanyň adyny Gündogar äleminde hormat bilen ýatlanylýan belli sopy pirleriň hatarynda getirýär. Sopusylyk edebiyatynda uly yz galdyran beýik şahsyýetleriň – Hoja Ýusup Hemedany, Hekim ata – Gul Süleýman Bakyrwany, Şibli, Mejnun Sarahsy ýaly uly pirleriň we sopolaryň hatarynda Mahmyt Pälwanyň we onuň atasy Pirýaryň, ýagny ataly ogluň (Pähliwan Pirýary – Mahmyt Pälwan ibn Pirýar diýmek) atlarynyň getirilmegi Magtymgulynyň oňa bolan uly hormatyndan we Mahmyt Pälwanyň halk arasyndaky mertebesinden nyşandyr.

Mahmyt Pälwan öz döredijiliginde ynsan, adamzat mertebesini has ýokarda goýupdyr. «Dünýäniň bar bezegi ynsandyr, ynsanlykdyr» diýip ykrar edýän akylдар bu barada şagirtlerine öwüt berip şeýle diýýär:

Ýüz metjit, ýüz eýwan kyldyrsaň abat,
Zer berseň, eýleseň ýüz guly azat,
Ýüz ýyl roza tutup, namaz okasaň,
Edeniňçe bolmaz bir ýüregi şat.²

Bir göwün awlamak – uly haj bilseň,
Müň Käbeden artyk bir ýürek, bil sen.³

Ol bu bendiň üsti bilen ynsanyň göwün köşgüniň abatlygyny dünýä baýlygynyň göwher täjine deňeýär. Ol öz rubagylarynda bir göwün awlamak, bir kalby şatlandyrmak ýüz metjit gurdurandan-da, ýüz ýyl oraza tutup, namaz okandan-da, hat-da yslam dünýäsinde

¹ MGI. 250-nji bukja, 43b warak; 281-nji bukja, 76b warak; 400-nji bukja, 44a warak; 763-nji bukja, 74b warak; 764-nji bukja, 50a warak; 895-nji bukja, 38b warak.

² Mahmyt Pälwan. Rubagylar. «Ylym» neşirýaty. Aşgabat, 2013, 131 s.

³ Mahmyt Pälwan. Rubagylar. «Ylym» neşirýaty. Aşgabat, 2013, 41 s.

örän ähmiýet berilýän uly hajdan-da artyk, ynsan mertebesi mukaddes Käbeden-de münlerçe esse ýokary diýip nygtap, ynsan kalbyny ynjytmazlyga çagyryar:

Syratdan emgenmän geçmek isleseň,
Hiç azar görmesin senden musulman.¹

Mahmyt Pälwanyň bu pikirleri, garaýyşlary Magtymguly Pyragyda has çeper görnüşde şeýle beýan edilýär:

Meýiç seň mertebe-hezary-hijde,
Ody ur Käbäge taryky-künçde,
Gurhany köýdürip, buta kyl sejde,
Merduma azar iş ediji bolma.²

Magtymguly bu setirlerinde Mahmyt Pälwanyň ýokarky bentlerinde öňe sürülýän pikiri has-da ösdürip, «Mün on ýedi mertebe meýşerap iç, Käbäni ýak, Gurhany köýdür, isleseň buta sejde et, emma adamzada azar berjek, göwni ynjytjak iş etme. Göwünleri awla. Diňe özüni bilme. «Öz köňlün goýmasaň, dost köňli ynjar»³ diýýär.

Mahmyt Pälwan iň ýokary barlyk hasaplanylýan adamzat gatnaşygynda adamlaryň biri-birine bolan hormatyny, goldawyny ýaşayşyň özeni hasaplaýar. Birek-biregi äsgermezlik, hajatyny bitirmezlik ýaly düşüňjeleri adam ogluna gelişmejek zat hökmünde näletleýär. Aja-ýalaňaja hemaýat etmegi, entäni goldamagy ynsan ahlakynyň aňrybaş gözelligi hasaplaýan şahyr tagat-ybadatyň asyl manysynyň mätäçlere ýardam etmekdigini, bir aýy doýurmagyň ybadatdan has sogaşlydygyny wagyz-nesihat edýär:

Ýüz ýyl roza tutup, namaz okandan,
Ýegdir, aýgana bir lukma nan ber.⁴

¹ Mahmyt Pälwan. Rubagylar. «Ylym» neşirýaty. Aşgabat, 2013, 141 s.

² MGI. 254-nji bukja, 67b warak; 297-nji bukja, 8a warak; 4767-nji bukja, 196 a warak

³ Magtymguly. Eserler ýygyndysy, I jilt, Aşgabat, «Ylym», 2013, 478 s.

⁴ Mahmyt Pälwan. Rubagylar. «Ylym» neşirýaty. Aşgabat, 2013, 131s.

Mahmyt Pälwan ynsanyň dowzahdan halas bolup, behişte düşmeginiň, syratdan aňsat ötmeginiň hem şolar ýaly ynsanperwer işlere baglydygyny nygtaýar.

Pulsyratdan asan geçmek isleseň,
Nan ber mätäçlere, barçadan nan ýeg.¹

Bu ynsanperwerlikli garaýyş Magtymguly Pyragyda has çeper, has täsirli beýan edilýär:

Saýa bolar mätäçlere nan berseň,
Bir aja nan bermek haçdyr, ýaranlar.²

Ýa-da:

Magtymguly, ger doýursaň bir aý,
Mälimdir, tapar sen bu ýerde hajy.³

Türkmen halky irki döwürlerden bäri özüniň myhmansöýerligi bilen Gündogarda meşhur bolan halk. Halkyň arasyndaky bu ýazylmadyk döp, halkyň öňe saýlanan ogullary tarapyndan oňlanylyp, hemişe birek-birege we nesillere ündelinip gelnipdir. Mahmyt Pälwan:

Aýama janyňy, aş-u nan näme,
Öýüňe alysdan bir myhman gelse⁴ –

diýip, myhmandan zadyňy aýamazlygy ündän bolsa, Magtymguly bu pikiri has ýokary derejä göteripdir:

Gulluk ýetirgin janyňdan,
Aýama parça nanyňdan,
Ganly bolsa, geç ganyňdan,
Bir garyp myhman ýigide!⁵

¹ Mahmyt Pälwan. Rubagylar. «Ylym» neşirýaty. Aşgabat, 2013, 140 s.

² Magtymguly. Eserler ýygyny, II jilt, Aşgabat, «Ylym», 2013, 80s.

³ Şol ýerde, I jilt, 468 s.

⁴ Mahmyt Pälwan. Rubagylar. «Ylym» neşirýaty. Aşgabat, 2013, 127 s.

⁵ Magtymguly. Eserler ýygyny, I jilt, Aşgabat, «Ylym», 2013, 265 s.

Il-ýurduny ýürekden söýen, hemişe ynsan mertebesi barada aladalanan pälwan şahyr ynsanyň sylag-hormatyna eýe bolmak, onuň kalbynda orun tutmak üçin pespäl bolmalydygyny, dost-dogany, ejizi unutmaly dälidigini ündäp, şeýle diýýär:

Il täç kibi başa götersin diýseň,
Elin tut, tozy bol, kalba seda bol.¹

Mahmyt Pälwanda öňe sürülýän bu pikir Magtymgulyda az-kem başgarak görnüşde berilýär:

Gadyrdan dostuňdan ýüzüň öwürme,
Barsaň, depesine täç eder seni.²

Mahmyt Pälwan şygrylarynda ynsanyň öz durmuşynda her hili kynçylykly ýagdaýlara gabat gelse-de, ruhbelent bolmalydygyny, hiç bir kişiniň minnetini çekmän, başyny belent tutup ýaşamalydygyny ündäpdir:

Çagyrmasa barma desterhanyna,
Gadryň gaçar el uzatsaň nanyňa.³

Şahyryň ýokardaky setirleriniň ideýa-mazmuny Magtymguly Pyragyda aşakdaky görnüşde suratlandyrylypdyr:

Çagyrlan ýere bar, oturgyl, turma,
Çagyrylmagan ýere barma, görünme.⁴

Aslynda bu garaýyş Magtymgulynyň «Ýeldim tut» atly şygrynda has-da aýdyňlygy bilen ýüze çykarylypdyr.

Mahmyt Pälwanyň ýaşan döwri örän agyr döwre – danalaryň gadrynyň azalyp, zalymalaryň işiniň rowaç alan döwrüne gabat ge-

¹ Mahmyt Pälwan. Rubagylar. «Ylym» neşirýaty. Aşgabat, 2013, 129 s.

² Magtymguly. Eserler ýygyny, I jilt, Aşgabat, «Ylym», 2013, 498 s.

³ Mahmyt Pälwan . Rubagylar. «Ylym» neşirýaty. Aşgabat, 2013, 129 s.

⁴ MGI. 254-nji bukja, 134-nji warak.; 297a bukja, 15-nji warak.

lipdir. Ol danalaryň zalymlaryň we nadanlaryň elinden neneňsi ejir çekýändigini aşakdaky görnüşde beýan edipdir:

Eý-ä çarhy-pelek, niçik zamana,
Keçligiňden ýagşy geler amana,
Öwrümiňden baş aýakdyr, aýak – baş,
Ýa Rep, ýykylmazmy gök bu ýamana.¹

Bu pikir akyldar şahyrymyz Magtymgulyda-da örän jaýdar aýdylýar:

Bu eýýamda baş aýakdyr, aýak – baş,
Ýagşy haýsy, ýaman haýsy bilinmez.²

Mahmyt Pälwan bu dünýäniň öteğçidigini nygtap, «Wagtyň bar-ka, haýyr-yhsan et, ömrüni boş geçirip, ýele sowurma, bu bäs günlük ömri ganymat bilgil, panylyk hemme üçin deňlikdir, ölüm şa-geda üçin barabardyr» diýýär.

Ajalyň elinden kim gutardy jan,
Menzili bolsa-da köşk bilen eýwan.³

Bu pikir akyldar şahyrymyz Magtymgulynyň hem tutuş döredijiliginiň içinden eriş-argaç bolup geçýär:

On gat öýüň bolsa demir galadan,
Ajäl tapar emr bolsa Alladan.⁴

Mahmyt Pälwan mertlik-namartlyk baradaky pikirlerini beýan edip, merdi, mertligi giň ummana meňzedýär, namardy ite deňäp ýaz-garýar. «Namart, namartlyk hernäçe ýaman, hernäçe ýürebulaýjy bolsa-da, merde, mertlige hiç hili zyýan ýetirip bilmez» diýen pikiri ündeýär:

¹ Mahmyt Pälwan. Rubagylar. «Ylym» neşirýaty. Aşgabat, 2013, 117s.

² MGI. 400-nji bukja, 132-nji warak.

³ Mahmyt Pälwan . Rubagylar. «Ylym» neşirýaty. Aşgabat, 2013, 121 s.

⁴ MGI. 2-nji bukja, 7-nji warak.; 400-nji bukja, 46-njy warak.

Namart itdir, mert bir uly ummandyr,
It agzy degse-de, umman bolmaz pis.¹

Ol mertligi adamkärçiligiň çür başy hasaplap, ynsançylygyň ähli edep kadalaryny mertlikde birleşdirýär. Şeýdibem, biweçleri, edep-sizleri, zalymlary pes ahlaklylykdan çekip almaga we ynsanda mertlige, ynsanperwerlige bolan söýgini oýarmaga, olary şol häsiýetde terbiýelemäge ymtylýar. Magtymguly Mahmyt Pälwanyň bu ynsanperwerlige çagyryan ajaýyp pikirlerini has-da ösdürmegi başarypdyr:

Derwüş ýerde – derýa ýa gökde – Aýdyr,
Doňuz derýa neýlär, it üyrüp Aýa.²

Getirilen mysallar bu iki sany beýik şahyryň arasyndaky edebi gatnaşygyň we täsiriň örän ýakyn bolandygyndan habar berýär. Umuman aýdanyňda, Mahmyt Pälwanyň döredijiligi diňe bir Magtymguly Pyraga däl, eýsem Orta Aziýa halklarynyň ähli nusgawy şahyrlarynda öz oňaýly täsirini ýetiripdir. Has dogrusy, ol rubagy žanrynyň giňemegine, edebi aňyň ösmegine we kämilleşmegine uly goşant goşandygy sebäpli, diňe bir Orta Aziýa halklarynyň däl, eýsem Gündogar halklarynyň birnäçesiniň edebiyat taryhynda hem yz galdyran ussat hökmünde ykrar edilen şahsyýetdir.

¹ Mahmyt Pälwan . Rubagylar. «Ylym» neşirýaty. Aşgabat, 2013, 119 s.

² Magtymguly. Eserler ýygyndysy, I jilt, Aşgabat, «Ylym», 2013, 446 s.